

1. NÉHÁNY GONDOLAT A HELYTÖRTÉNETÍRÁSRÓL

Az olvasó, aki ezt a könyvet a kezébe veszi, bizonyára szeretne azonnal a dolgok közéjébe vágni: kutatási módszerekkel ismerkedni, műhelytitkokat ellesni. Úgy vélem azonban, nem árt előtte egy kis önvizsgálatot tartani: kik is vagyunk mi, helytörténészek, milyen mozgatórugók hajtanak bennünket, mekkora felelősséggel és komolysággal tesszük a dolgunkat?

1.1. Miért kutatunk helytörténetet?

És mindenekelőtt: miért ennyien? Ugyanis valamilyen szinten elég sokan foglalkoznak helytörténet-kutatással. Gondolok itt elsősorban a családfakutatók népes táborára, akiknek zöme néhány generációnyi ősfeltárása után valamilyen okból (érdeklődés lanygulása, kitarthatatlanság, költséges utazások, kutatási zsákutcák) kifulladásra, ám néhányan esetleg beleszeretnek abba a miliőbe, amelyből kiásták adataikat, s új témát választanak.

Nyilvánvaló, hogy a történelem iránt érdeklődők zömét először (sajnos azonban sokukat másodszer, sőt később is) a mese ragadja meg, hiszen a történelem látszólag egy varázslatos, végtelen történet, amelyet szabadon lehet fűzni, mesélni, csupán egy háttér szükségeltetik, ezt kell feltárni, a többi már szinte magától jön. (Egyes történelemtanárok általános iskolai kártékonykodásai sajnálatos módon ösztönzik az ilyen szemlélet burjánzását.) A helytörténet különösen érdekes lehet, hiszen minél kisebb közösség történetét próbáljuk megismerni, annál közelebb kerülünk magához az egyénhez, amely a nemzeti történelmekben óhatatlanul elkallódik. A helyi kötődéseknek különben is rendkívül fontos szerepük kellene, hogy legyen azonosságtudatunk formálódásában, ezért nem kell csodálkozni, hogy például egy zentainak ritkán jutna eszébe, hogy Szabadka, Ada vagy Magyarokizsa történetével bíbelődjék és vice versa.

Régebben a gyermek a nagyszülőtől kapta első információit a múltról; leggyakrabban kéretlenül: a nagytata mesélgetett az első vagy második világháborús múltjáról, a nagymama az emlékezetében visszavezethető rokonokról, ősről. A szülők mint közbülső láncszemek kimaradtak ebből az átvitelből, ami egyfajta konzervatívizmus átörökítését segíthette, hiszen a nagyszülői tapasztalat egy bizonyos idő után megmerevedik, inkább a múltból, mint a közelmúltból (különösen pedig nem a jelenből) táplálkozik. Az utóbbi években azonban a nagycsaládok széthullását tapasztaljuk még a kisvárosokban is, egyre ritkábban találkozunk több

generáció együttélésével. Csak az igazán naivak gondolnák erre, hogy most végre eljött a szülők ideje! Persze, hogy nem jött el, sőt a nagyszülők kiiktatásával még tovább romlott a helyzet, a fent leírt ismeretátadást ugyanis semmilyen óvoda vagy iskola nem tudja pótolni. Bár az igyekezett megvan, nincs benne sok köszönet: történelmi tudatunk, individuális és kollektív emlékezetünk egyre hiányosabb, homályosabb, deformáltabb, s ezért rendkívül sebezhetőkké, manipulálhatókká válhatunk.

Hisszük azonban, hogy (még) nem dől össze a világ, hiszen a múlt iránti kíváncsiság önmagában is eléggé motiválhat bennünket arra, hogy magunk járjunk utána: honnan jöttünk, mikor jöttünk, kik vagyunk, mióta vagyunk... Ezt a kíváncsiságot próbáljuk meg valamilyen szinten kielégíteni. Persze többségünkben nem lesz családfakutató, sőt attól sem kell rettegnünk, hogy elárasszanak bennünket a helytörténetírók. Hiszen az írásig kevesen jutnak el, mert: a) nem tudnak írni, és meg kellene tanulniuk; b) tudnak írni, de helytörténetet nem; c) eleve visszaretenti őket a félelem, hogy esetleg csak a fióknak írnak; d) csak. De helytörténetet hallani-olvasni sokan akarnak majd.

Ami a legfontosabb: kérdéseikre a választ legtöbbször helyben kaphatják meg. A nemzet vagy az ország, amelyhez tartozunk, olyan tág keret, amelynek múltjáról a legtöbb információt a különböző intézmények (pl. történettudományi intézetek) nyújtják számunkra, mégpedig az iskolák közvetítésével. Ha a tanár által megrágott-megemésztett tananyag nem elégíti ki (vagy nem veszi el) az étvágyunkat, könyvek segítségével tovább tájékozódhatunk. S persze itt van most már számunkra az egyelőre még flancos, sokak számára még csöppet sem bizalomgerjesztő, de a jövőben már bizonyára megkerülhetetlen média, az internet. Ott, ahol az ország és a nemzet mint keret átfedik egymást, a történelemben – legalábbis egy-egy időszakra nézve – úgyszintén átfedések vannak. Nálunk, a Vajdaságban más a helyzet. Az országhatárok megváltozása magával hozta azt, hogy a magyarság kisebbségbe került, s identitástudata ebből kifolyólag enyhén szólva is elbizonytalanodott. Az országhoz (különösen Jugoszlávia széthullását követően) eléggé lazán kötődik, másrészt a nemzettudata sem elég erős. Nem csoda hát, hogy a hely, esetleg a régió az, amely fontos alternatívát kínálhat fel (bár ha túlzottan leegyszerűsítjük, ez csak egy rezervátum délibábképe lesz, különösen akkor, ha ez a rezervátum etnikai alapon szerveződik), s felerősítheti a lokálpatriotizmust. Ezzel párhuzamosan nő az érdeklődés a hely múltja iránt is.

Ám helytörténetet kutatni és írni korántsem országos vagy nemzeti érdek. Párhuzamosan a mindenkori állami törekvésekkel, melyek az állam erősítését az önkormányzatiság visszanyesésében látják, nem

jelentkezik igény a lokális múlt (és lokális identitás) kutatása iránt sem, innen tehát a központi támogatottság hiánya. A lokális önkormányzatok viszont ritkán látnak politikai eszközt a helytörténet-kutatásban, amely helyi pozíciókat erősíthetne (egyszerűbb – és közvetlenebb – az emlékezet manipulálása más eszközökkel, pl. megemlékezések szervezésével, utcanevek változtatásával, szobrok-emléktáblák állításával), ezért a támogatás innen sem mindig remélhető. Jobbik esetben egy-egy évforduló nyújthat lehetőséget arra, hogy egy-egy munka megjelenjen, hiszen a könyvvel mindig jól lehet reprezentálni.

Súlyosbító körülmény, hogy a legtöbb település nem rendelkezik múltörző-kutató-bemutató intézménnyel (levéltár, múzeum), amelynek szakemberei a kutatást intézményes szinten, tervezetten és szervezeten, mindenekelőtt pedig profi módon felvállalnák. Közbelép tehát a horror vacui: az űrt ki kell tölteni. De vajon ki legyen az, aki ezt megteszi? Bizony legtöbbször azok, akik egyéb elfoglaltságuk mellett időt tudnak szakítani még erre is.

1.2. Amatőrök és profik

Nem a régi vitát akarom újólá megnyitni, pláne nem kielezni, hanem inkább csendesíteni, békíteni, mindenekelőtt azonban szeretnék néhány téveszmét eloszlatni.

Elsősorban azt, hogy a műkedvelőt és a hivatásost alapvetően az iskolai végzettség különbözteti meg egymástól. Ismerjük el, így kellene, hogy legyen. De: különbség van orvos és orvosi diplomával rendelkező egészségügyi alkalmazott vagy napi 6-7 óráját ledaráló tanár, illetve valódi pedagógus között is, nemde? Arról nem is szólván, hogy például a történész igazi tanulása tulajdonképpen a diploma megszerzése után kezdődik. Az oklevél tehát csupán előképzettséget biztosít, helyzeti előnyt a műkedvelőkkel szemben, de nem garantálja a befutó helyet a célegyenesben. A helyzetet tovább bonyolítja, hogy sok helyen (pl. Újvidéken is) elsősorban tanárképzés folyik, s lényegében a posztgraduális képzés nyújtana azt a tudást, melynek birtokában leelőzhetnének az amatőröket. Amennyiben pedig ez is megtörténik, a céhszerű bezárkózás fenyeget, amolyan se ki, se be módon mind a kutatók személye, mind pedig a témaválasztás tekintetében. A legdrasztikusabb szakadás a helytörténet felé történik, szintén két irányban hatóan. Az intézet egyfelől megbízhatatlannak tartja (valljuk be: sok esetben jogosan) a kívülállók munkáit, másrészt viszont a helytörténet-kutatás iránt csak kivételes esetben (és igen szelektíven) mutat érdeklődést. És hogy tovább árnyaljam a képet:

aki pedig történelemtanár lesz, ritkán válik „második műszakban” helytörténet-kutatóvá. Rejtély, hogy miért.

Van még egy kérdés, amely ilyenkor felvetődik, ez pedig egy kutatói közösséghez való tartozás. Az intézeti kutatás bezárkózottsága önmagában még korántsem jelent egy homogén közösségi munkát. A történettudomány egyik átka – amiért leginkább meg szokták kérdőjelezni tudományosságát –, hogy módszerei gyakran esnek revízió alá. A történetstársadalom mindmáig nem tudott fegyelmezett közösséggé szerveződni, pedig a történettudományban különösen fontos lenne az egymás eredményeire való építkezés, az egymás iránti bizalom, hiszen kutatásának tárgya, az ember, illetve annak fejlődése folytonos, állandóan újabbnál újabb témákat szül, amelyek mindegyikére kellene legalább egy (de inkább több) kutató. Amiből pedig soha nincs elég. Mégis mit látunk? A történettudomány hőskorából mindössze a fejedelmi többes (többes szám első személy) használata maradt, ami arról győzködi az olvasót, hogy „mi, történészek” teljes egyetértésben valljuk mindazt, amit kollégáink leírnak, tehát ha egy tényt megállapítok és levonom a következtetéseket, azt nemcsak saját nevemben, hanem a többiek véleményével összhangban teszem. Persze más tudományágakban is vannak viták bizonyos kérdések körül, ám a történészek köreiben tekintélytiszteltet és a mások munkája iránti alázatot csupán egy-egy műhelyen belül tapasztalhatunk. (És azt kell mondanom, hogy már ez is valami!)

Az egyetemi oklevéllel persze más bajok is vannak, például felvetődik a kérdés: ki a leghivatottabb megírni egy település közegészségügyének történetét? Az orvos vagy a történész? És mi a helyzet az építészettörténeti tanulmányokkal? A tervezőmérnök, a művészettörténész vagy a történész-e a legszakavatottabb, hogy érdemben foglalkozzon a témával?

A helytörténet-kutatás mindenki számára könnyű feladatnak tűnik, hiszen többnyire kisebb település, közösség múltjáról van szó, melynek megismerésére bármely halandó képesnek tartja magát, mint ahogyan a politikának meg a futballnak is rengeteg szakértője szokott lenni. A történelem mesévé degradálása, másrészt a megismerési képességbe vetett hitünk esetenkénti megrendülése teszi lehetővé, hogy a történeti kutatásokba olykor garázda elemek is belekeverednek, akiknek ott semmi keresnivalójuk. Szeretném hinni, hogy ezek előbb-utóbb lebuknak, de sajátos stílusukkal, alantas igényeket kiszolgáló retorikájukkal, publicisztikájukkal bizonyos számú – önmagában amúgy is hangos és önbizalommal teli – közönséget toborozhatnak, s olykor rendkívüli népszerűsége tehetnek szert. (Ezzel szemben egy helyismereti bibliográfiát összeállító csodabogár csupán a modern Don Quijote szerepére

számíthat, akinek csetlését-botlását, hülyeségeit megmosolyogjuk, jobbik esetben megkönnyezzük, de – így a XXI. század elején – teljesen anakronisztikusnak találjuk.) Sajnálatos, hogy kártékony ténykedésükkel az olvasók jámborabbjait is megfertőzhetik. Ők azok, akik azt állítják, hogy a történelmi folyamatokat lehetetlen megismerni, hogy a történetírás ezért nem is lehet több esti (vagy nappali) mesénél, ergo nem is létezik történettudomány, nincsenek módszerei, amelyek segítségével a múlt feltárható. Persze ez így rettentően kényelmes pozíció, mert köteteket lehet írni – mégpedig igen érdekfeszítően – a nagy semmiről, minden komolyabb munka nélkül (a gépelést más is elvégezheti), csak a fantáziára és az ún. történelmi „beleérzésre” hagyatkozva; bár a fantázia is nagy kincs, csak hát sajnó, a materiális kincsekhez hasonlóan néha érdemtelenül kerül egyesek birtokába.

Történettudomány azonban igenis létezik, mint ahogyan a módszerei is, amelyeknek megtanulásával és alkalmazásával megismerhetjük a múltat (persze, az már tényleg más kérdés, hogy milyen mélységig és mennyire részletesen lehetséges). E módszerek elsajátítása lenne a következő lépés, amely akár az egyetemi katedrák megkerülésével is megtehető, s ami nélkül elképzelhetetlen a tudományosság érvényesülése a helytörténet-kutatásban is. És ez az, ami alapvetően eldöntheti, ki milyen szinten művel egy-egy tudományágat. A történettudomány módszereit nem ma találták ki, s természetesen kiterjeszthetők a helytörténetre is, amennyiben azt az eddigiéknél pontosabban definiáljuk.

Van még két megkerülhetetlen szempont, amely sok tekintetben bele szól a kutatói munkánk alaposságába, szakszerűségébe. Az egyik prózai: a kutató alkata. A kutatások és nem utolsósorban ezek eredményeinek interpretációja és közlése nagyban függ a kutatói alkattól, bár erről nemigen szoktunk beszélni. Itt most természetesen nem arra gondolok, hogy vannak tehetséges és kevésbé tehetséges emberek, hanem a következőről:

Vegyünk például egy, a történelemmel rokon diszciplínát, a régészetet, mert talán ez szemléletesebb. Hiszem, hogy több történész hozzám hasonlóan azért nem lett archeológus, mert ösztönösen visszariadt a kinti munkától. Ugyanis ahhoz, hogy valaki sikeres, jó régész lehessen, elsősorban arra van szüksége, hogy jó terepi munkás legyen; hogy a feltárás helyszínén észleljen olyan dolgokat, amik fontosak lehetnek az ásatás további alakulása szempontjából, másrészt pedig, bár a régész úgy dolgozik, mint a helyszínelők a népszerű sorozatban (fényképeznek, lenyomatokat vesznek, rajzolnak, mérnek), sokat számít az, ha már a helyszínen elemez és értékeli. Igen ám, de a régészek között is vannak határesetek, meg a másik oldal. A terepi munka ugyanis – ideális esetben – az év nagy

részében eltart, s az ásatást levezető régésznek nem sok ideje marad, akár egész élete során is, hogy összegző tanulmányokat írjon egy-egy ásatásról, annak eredményeiről. (Ha ezt mégis megteszi, ott már szinte egy életműről beszélhetünk.) A terepi munkás legtöbbször megmarad a leltárok-katalógusok összeállításánál, illetve a kutatási beszámolók szintjén. Megha esetleg van is ilyen szándék, elszokik a szék melegítésétől, s nehezen is szánja rá magát a hosszabb lélegzetű elméleti munkára. Vannak viszont alkatalilag belterjes munkára predesztinált régészek – itt elsősorban az intézetek kutatóiról van szó, ahol a nagyobb munkamegosztás is lehetővé teszi ezt (a múzeumokban mindig kevés a szakember, bármennyi legyen is, és bármekkora is a múzeum). Ezek képzettségüknél fogva is (idejük jobban megengedi, hogy tovább képezzék magukat) alkalmasabbak erre. Lényegében az ő helyüket már egy-egy korszakra szakosodott, régészeti kutatási módszerekben is jártas történész is átvehetné olykor-olykor.

Legtöbbször tehát létezik már egy elsődleges szelekció, de – mint ahogyan azt a saját bőrömon is tapasztaltam – a történész sem menekül meg eleve a külterjes munkától. Igaz ugyan, hogy a terep számára bent van, de hasonlóan működik, mint a régésznel, csak légkondicionáltabb. Ez a terep pedig a könyvtár, a levéltár vagy a múzeum. Esetleg interjúalanyok vallatásának helyszínei, bár eléggé el nem ítéhető módon, a legújabb kor kutatói különösen ettől a módszertől szoktak többnyire irtózni. Ezért aztán a történészek között is vannak, akik szívesebben merülnek a forrásokba, és a legtöbb, ami tőlük elvárható, az egy-egy kisebb, elemző tanulmány; mások viszont lehetőleg kerülik a levéltári kutatásokat, és inkább vállalják a már feltárt, közölt források értelmezését (olykor újraértelmezését), esetleg nagyobb szintézisek megírását; de közülük kerülnek ki persze az olyan haszontalan szobatudósok is, akik tíz könyv elolvasása nyomán megírják a tizenegyediket. Eközben ne feledjük, hogy mindegyiküknek megvan a szerepe, helye mind a kutatásban, mind a publikálásban (még a szobatudósoknak is!) – nem képességeik tekintetében, hanem alkatalilag különböznek s alkalmasak erre vagy arra a feladatra. S bizony hiába törekszik az intézményes történetkutatás (lett legyen az intézet vagy akár levéltár, múzeum), hogy ideális körülmények között elképzelt műhelymunkára fogja az izgága bandát, ez csak bizonyos korlátok között, ideig-óráig lehetséges. És gondoljunk még arra, hogy nincs is sok értelme, hiszen a történettudomány annyiban mindenesetre különbözik a többi tudományágtól, hogy vizsgálódási tárgya, a történelem egy (reméljük!) végtelen időgyenesen sorjázó eseménylánc, amely – míg van ember a földön – folytonos. Mint egy szappanopera, amelynek hétről hétre írják a folytatását, s még a szerző sem tudja a végét.

A kutatásnak, mindenekelőtt pedig az eredmények közzétételének megvan az erkölcsi oldala is, felvetődik tehát a kutató szakmai és erkölcsi felelősségének kérdése is.

Hányszor háborodunk fel a sportriporter okoskodásán, ugyanakkor mi is lehülyézzük a futballbírókat, mert nem ítélik meg egy tizenegyest vagy általunk vélt szabadrúgást, vagy éppen, mert megítéli ezeket. A futballbíró azonban azért fizetik, hogy igyekezzen pártatlanul döntéseket hozni, sokszor a másodperc egy töredéke alatt. Hogy a meglévő szabályok értelmében egy mérkőzés mindenki számára elfogadhatóan lebonyolódjék, s eközben lehetőleg ő is sértetlen maradjon. Ebből áll a futballbíró felelőssége. Mi tehát a néző (és olykor a sportriporter)? Kibic.

A politikus, amennyiben hivatásos, aki egész karrierjét erre építi fel, ebből él, s feltételezzük, hogy kitanulta mesterségét, döntéseiben szintén felelősséggel kellene, hogy eljárjon, hiszen gyakran százazrek-milliók sorsáról dönt meghatározóan. Ebből áll a politikus felelőssége. Mi tehát a kávéházi politikus (és sajnos nem ritkán némely gátlástalan politikus is)? Kibic.

S a történész? Az ő felelőssége a történelmi források megfelelő módon történő feltárásában, mindenekelőtt pedig azok értelmezésében s ennek közzétételében rejlik. Az ő felelőssége, mit és hogyan tanítanak az iskolában (bár itt a felelősségben a tanárral bizonyos fokig osztozik, a tanterveket szállító szakemberekről, tankönyvírókról nem is szólva). Hány generáció nő fel objektív vagy szubjektív okokból történő helytelen értelmezéseken, hány nemzedék örököl gyűlöletté transzformált vélt és valós sérelmeket, egyáltalán: mi minden (és hogyan) kerül be a kollektív emlékezetbe? Mi tehát a populista zsíron kövéredő, felelőtlen publicista? Kibic.

Az amatőr kutatót kezdetben eleve nem szokta terhelni felelősségtudat. Sokszor később sem; legalábbis akkor még nem, amikor megteszi első kutatói lépéseit, hiszen ez passzióból történik, vitathatatlanul hasznos időtöltésként, ami azonban ennél nem több. S meg kell mondanunk, hogy ilyenből van a legtöbb. Talán azért is, mert a helytörténet, lévén, hogy mikroközösségekről szól, nem tűnik túl jelentősnek, ám ne ámítsuk magunkat, hiszen ez nem így van: helyi szinten is sok kárt lehet okozni.

Sajnos az igazsághoz hozzátartozik, hogy a hivatásos történészek sem mindig tesznek eleget ezeknek a követelményeknek, a tárgyi tudás és a tudományos módszerek ismerete tehát eleve nem garantál valami felelősségteljes hozzáállást, mint ahogyan vannak gátlástalan politikusok és megalkuvó futballbírók is. Mint ahogyan a munkanapban gondolkodó tanárnak sincs sok köze a pedagógiához.

A fentiekben tehát láthattuk, hogy csöppet sem egyszerű kategorizálni, fiókokba gyömöszölni hivatásos, illetve műkedvelő történészeket. Az

ideális kép: egyetemi oklevelet szerzett, posztgraduális képzésben részt vett, a tudomány módszertanát elsajátító, terepi és széklemelegítő munkára alkatiilag egyaránt megfelelő, munkáját felelősségteljesen és öntudatosan végző történész. Ilyen pedig nincs. De a teljességre azért még szabad törekedni, hivatásosnak és műkedvelőnek egyaránt, nem?

Mert joggal valljuk (hiszen van rá példa, bár igaz, nem sok), hogy a hivatástudatot elsajátíthatja az amatőr is, amennyiben tudatában van tudásának, képességeinek, amennyiben (ha komolyan akar ténykedni) igyekszik minél többet megtanulni a szakmáról, de mindenekelőtt tárgyilagosan megítélni saját ténykedését és felmérni annak következményeit. S ettől nőhet meg igazán munkájának értéke, bármilyen szinten műveli is azt.

Amatőrök az emberi ténykedés szinte minden területén jelen vannak, így egyes tudományágakban is. Gondoljunk az amatőr csillagászokra, akik meteor- vagy üstökös vadászként kitűnően megtalálták s megállják helyüket, éppen ezért tevékenységüket, eredményeiket a tudományos világ is elismeri. A néprajztudományban viszont nagy hagyománya van az amatőrök néprajzi gyűjtésbe való bevonásának, hiszen munkáskézből soha sincs elég. Minden csak azon múlik, képzettségénél, képességeinél – s mint láttuk, alkatánál – fogva ki mire képes, milyen szinten tudja művelni azt, amit csinál. S ha ezt öntudatosan végzi (tehát tudatában van korlátainak is), ugyanakkor kellő alázattal és szerénységgel fog a munkához, akkor ez helyét, szerepét a nagy közösből mindenképpen felértékeli.

Miután az előbbieken igyekeztem elsimítani az ellentéteket amatőrök és profik között, némiképp ellentmondásosnak, sőt egyenesen gonoszkodónak tűnhet, hogy most mégis felhívom a figyelmet egy elég nagy különbségre, amely a két tábor között megfigyelhető: a műkedvelő helytörténész eleve a tömeget veszi célba, a profi pedig – elsősorban – a szakmabeliek táborát. Ez persze nem zárja ki a kettős törekvést egyikük-nél sem, ti. a műkedvelő is abban reménykedik, hogy a szakma esetleg felfigyel a munkájára, másrészt a szakember is szeretné, ha minél többen olvasnák. Tény azonban, hogy létezik az elsődleges célközönség, amely alapvetően meghatározza, ki milyen irányba halad. (Erre a problémára az összetettsége miatt később még visszatérünk.)

Nem árt tehát a fentieket szem előtt tartani, mielőtt belevágunk a nagy kalandba: a helytörténet-kutatásba. Mert kaland ez a javából tele megannyi veszéllyel, buktatóval, sőt mi több: „taposóaknákkal”; izgalmas feltárómunka ez, ami teljessé, színessé, hasznossá teheti hétköznapijainkat, mások öröme, épülésére, a közös cél – identitásunk egy fontos darabkájának megismerése – érdekében. (Közben persze fennáll a veszélye annak is, hogy felelőtlen kalandorokká válunk!)